

Mara kayja

NTFSI

**zine
educativo**

Kaxowarii Tapirapé

Marakayja Parageta

Marakayja ro'ō raka'e xane Apyāwa ramō xireka Makaxiwewe wi. Ymy ro'ō raka'e Apyāwa gy nakwaawi akawo Marakayja, a'e ro'ō raka'e **Makaxi** wowa ne akwaap akawo Marakayja, akwaapap ro'ō raka'e marakapara, marakayypa. Epewera ro'ō raka'e akwaap akawo **Makaxi** wowa ne. **Makaxi** rowa rera ro'ō raka'e **Xawaromy**, Waxaira agy ro'ō apyyk Makaxi wi towa, ekaete ro'ō raka' e a'o Waxaira agy inoga, a'aa'ak pane ro'ō raka'e Waxaira agy inoga **Makaxi** rowa wi imama'ema'ekwera, a'e ro'ō raka'e aoxetee a'o ramō xepe aa'yg 'opa wemikwaawa maraka. Akwaapa ro'ō raka'e akawo **Xawaromy** Marakayja maraka, akwaap ro'ō raka'e Marakapara, Maraka'yypa.

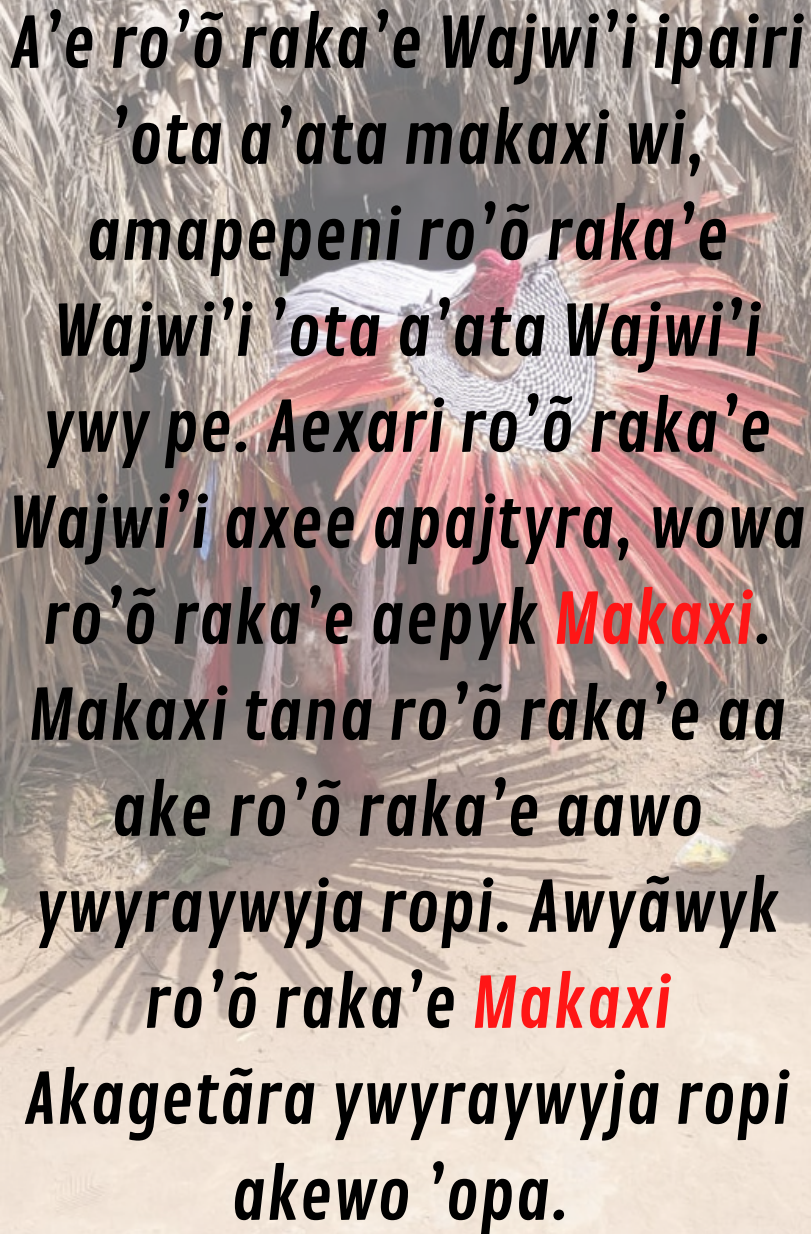
*Tāwa pyteripe ro'ō raka'e ityni itāo mō, a'e pe ro'ō raka'e ixema'e'i akawo **Makaxi** konomi'i ramō Marakayja re. A'e re ro'ō raka'e mi ia akawo ka'ā ropi, ikweikwet ro'ō raka'e mi aawo akawo. A'e re ro'ō raka'e mi itori Awa'yāo'i ramō axema'ewo akawo **Marakayja** re, a'ere ro'ō raka'e ixewyri aawo ranō, ikweikwet ro'ō raka'e mi aawo akawo. A'e re ro'ō raka'e itori Awa'yāo ramō, aapaakat ro'ō raka'e axewe amama'ema'e waryjpe wemimagy ramō, aapa ro'ō raka'e ixope akygetara, inimaxigoo, xywaypyo, paapy, tamakora, awaawa, awai, tamakoramapira, tetymyarawy, apiwaawa, akygetara ypyawa wyraoeteopepa, ypewoopepa, yyka, arawaja, aramoro, wyraawa, oroko, mina, namikwareā, temekwara, ma'yranemaja, ma'yrete, xanypawa. Epewera ro'ō raka'e aapa ixope. A'ere ro'ō raka'e ixepa Awa'yāo ramō irapata Marakayja, epe ro'ō raka'e imaypy axeapawo Awa'yāo, akewo awaxewete ryro pe.*

**A'e ro'ō raka'e Wajwi'i aerewi akawo Makaxi
piry'āja, ikamorekweri pane ro'ō raka'e
a'owej'i akawo Wajwi'i Makaxi wi. A'e
mamarakaawa ro'ō mi nyn, apiro wekoxy'i
awā ia 'e'e'e, apiro wekoxy'i awā ia 'e'e'e ie
kamorekweri apiro we koxy'i. Kaaroka ramō
ro'ō raka'e epaga ia'ysi aa matata Makaxi. A'e
ro'ō raka'e Makaxi nama'ekatoj irawewewo,
pok apyyk ro'ō raka'e ixware irawewewo,
ekwe ia xanewi kwyy e'i ro'ō raka'e Waxaira
agy Makaxi wewe ramō.**

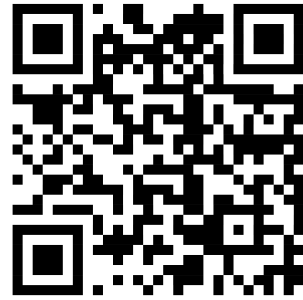
A person wearing a large, elaborate headdress made of many long, reddish-brown feathers. The person is wearing a white and black patterned garment. They are standing in a natural, outdoor setting with dry grass and earth.

**A'e ro'ō raka'e Wajwi'i ipairi
'ota a'ata makaxi wi,
amapepeni ro'ō raka'e
Wajwi'i 'ota a'ata Wajwi'i
ywy pe. Aexari ro'ō raka'e
Wajwi'i axee apajtyra, wowa
ro'ō raka'e aepyk **Makaxi**.
Makaxi tana ro'ō raka'e aa
ake ro'ō raka'e aawo
ywyraywyja ropi. Awyāwyk
ro'ō raka'e **Makaxi**
Akagetāra ywyraywyja ropi
akewo 'opa.**

A'e ro'õ raka'e **Waxaira** gy amamyro pane, ka pane ro'õ raka'e itowi apika, amaapapap pane ro'õ raka'e ee ka'ã, a'e ro'õ raka'e aoxetee naowi.

Ypytonimo ro'õ raka'e ipari **Makaxiwewe** ywyraywyja wi. A'e ro'õ raka'e pe pyteri pe amait i'atykawo mina, eere ro'õ raka'e ikwarapa inimaxigoo, eere ro'õ raka'e ikwarapa akygetāra, eere ro'õ raka'e ikwarapa Xywaypyo, eere ro'õ raka'e ikwarapa akygetarynawa awaawa ne, eere ro'õ raka'e ikwarapa tamakoramapira, eere ro'õ raka'e iekyjta temekwara, eere ro'õ raka'e ipiraka axewi wyraawa. Amama'ema'e kwarapawi re ro'õ raka'e ia Makaxiwewe, nikwaapawi ro'õ mygaty iawera. Iwewe re xepe ro'õ raka'e ieraki **Makaxiwewe** pe, itexiro ro'õ raka'e akawo **Makaxiwewe**.

**Peinop
marakayja**

Escute.....

Escute

**1)Hoxexexee
Hoxexexee
Awaxejpa
Awaxejpa ikaika wetywyrri
Awaxejpa ikaika kamyxawa**

**2)Hamarari kamarari
Epirapirarike eywyrapara
Ewokoko katy kamarariri
Taane takykwekaty kamarariri**

**3)Erexoiwa erexoiwa
Erenaka xepi
lete tenotaramo taxowine penee
Marakapaxigiarimo taxowine penee**

**4)Hi'ie hi'i'ie
Taane wetetyjme taane wetetyjme ie
Taane wetetyjme
Taane tawo'yma perexaka ie**

**5)Wa'ie wa'ie
Oronawa'ie oronawa'ie
Erekakato ke exomi'a wetywyr
Hato kwarypype xerexemipymipya
wetywyr**

**6)Aranonawa erenaka xepi erenaka
xepi
Aranonawa erenaka xepi erenaka
xepi
Marakapaxigiari katywaka xapyyk
E'i penemie xanemie ararona
pypykamo**

**7)Xakoo xakoo xarine
Xakoo xakoo xarine
Axetymywygie arakori ie
Yopawytyga remyaawire py**

**8)Iroxeamynaka axaranewi
Iroxeamynaka axaranewi
eparakawera xeorokoroywo
Tota'yrena ka'a pe ie
parerakaweripe
ie pixaxapixaxape rare**

**9)Hiroxexe hiroxexe
Hiroxexe hiroxexe
Arakoxinimo pypyykamo
Erexerawia teewi exee wetywyri
Okariwã**

**10)Wenoka'emire to
wenoka'emire
Anememyroyro ramexena
xerywyreta
O'yypepa yroyro ramexena
xerywyreta
Akoxipia ka'a ka**

**11)horoaoro xe araate penowi
Axerawiarawia xekoxy'i ge xerehe
iraa komanarype iemyaawirepy**

**12)Xakororo Xakororo nejnejne
Xakororo Xakororo nejnejne
Ama'eapywa xe ekwe nereraha
Ajemakwaekwaem wexawaxara
ikwajwa nejnejne**

**13) Hepyta pepyta arewi eirywa
Hajtajtarywa hajtajta pepy
Ama'eapywa xe ekwe nereraha
eirywa
amoxeyapaxyga xe ekwe
nereraajrywa**

**14) Ywapaje ywapaje
worone'ywapaje
xepaxeo xeo worone ywapaje
Marynamo na'e maraowyna mo
na'e**

**15) Hei'ei'e erei'ei'e
Xamarara xamarara we
Haje makwaekwaem
wetawaxara ikwajwa**

**16)Hakajera horirawa
Awakajera horirawa wa
Xerapearo xerawaxara ra'e
Itapexewaka'a pe
reywoywoje raka**

**17)Hinawiara xokare
Hinawiara xokare
Erexerawiawiara ekawo
Nawiara ekawo**

**18)Kwe ia ane tee
ipararygawa mo
Ane remi'o'ywa pa ka ha
xako ane
axe'iwe ipararygawa mo**

**19) Harirare xarire rarire
Harirare xarire rarire
Harirare xarirare xarixarirare
xarirare**

**20) Torirawaxa torirawaxa' e
Torirawaxa torirawaxa e' e
Iryne' yma paka ane wetywry
Marakapara re tywa**

**21) Torira torira xe
Torira xe
Xerywra xerepykine torira xe
Ajkatowa xerepykine
Ajtotepe mimakekywari ramo
ne he
Xerywra xerepykine torira xe
Xekakopara xerepykine
Ajtotepe mimakekywari ramo
ne he**

**22)Aito xipa penee hi'ie
Aito xipa penee hi'ie
Inynowara xepe ere'at hi'ie
Xekakopara mo xe ere'at hi'ie
Ajtotepe mimakekywari ne
he hi'ie**

**23)Maryryxa'e'e
Maryryxa'e'e
Apirog wekoxy'i
Ie kamorekweri apirog
wekoxy'i**

**24)Awa ia e'e
Awa ia e'e
Apirog wekoxy'i
Ie kamorekweri apirog
wekoxy'i**

Hooo

**1) Hewi xope rewi xope
Hewi xope rewi xope
Ikaxowe nera'yra ne xawe
Ie xowe te taxoka ne rewixope**

**2) Hirahorirawa xeexe
Hirahorirawa xeexe
Horirawa xeexe
Atawokwanynike wyra ke xere he
Ie waxa exakarera teewi wa
Ie myxowi wyra iepoenowire**

**3) Hamaxonaewie raka
Horirawa araxamaxonaewie raka
horirawa
Hamaxonaewie raka iypy pexe
Ywyrapaxa'apekaka penee wetawaxara
Ikaxamaxa'apatata penee wexawaxara**

**4) Nikanika nikare
Amaxona emanawo xepirem
Amaxomaxon xemanawo xepirem
Arakokapari axapyy wetywyrige we**

**5) Haranikanika
Amamyto'o naka ie wexywa'i
Wexywa awoxere wexywa'i ge**

**6)Tojeteene Tojeteene
Taitojeteene**

**Akajweri ramo xepe axapyyk wetywyri
Inynawari rano xepe axapyyk wetywyri
Waratoena ka'a pe wexapyykire tekwe**

**7)Tojete xiraraxe
Haitotee xiraraxe**

**Axanoxanogie raka o'yepa
le ro'yepa kwerige axanogie**

**8)Xawara pexoka
Xawara pexoka
xirara xe**

**Ikyxiwoewi takwara ra'e pa
Ikyxiwoewi opimyna ra'e pa**

**9)Axemaxixi kawire are
Axemaxixi kawire are**

**Ikyxiwoewi takwara ra'e pa
Ikyxiwoewi opimyna ra'e pa**

**10) Hanikenike
Anikenike**

**Amano tanera'y temanoro
Emyemyroro taperoo ka'a xe'exe'egarera
Emyemyroro ewio ka'a pe xe'exe'egarera**

**11) Wetamerame wetamerameexe
Atee awa ke iepoenowire
Aperoo ka'a pe iepyenowire
Aperoo ka'a pe wetakwapetymire**

**12) Haxowete ierorire
Ikaxowete ierorire
Axeywyrapaawa xeremipyyweri tewa**

**13) Harinewa
kariinewa
kariinewa
Axaexaena xeree kanine'i
Exewyrimo we'yna xewerawexakire tekwe**

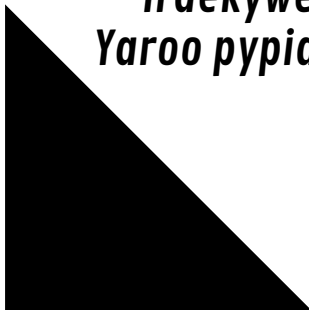

**14) Kawawaxowiri koxy haxaxa'e
Kawawaxowiri koxy haxaxa'e
Axaexaena xeree kanine'i
Exewyrimo we'yna xewerawexakire tekwe**

**15) Atee kawi eperekajxe xawe tajtotee
Kawi eperekajxe xawe tajtotee
Kawi eperekajxe xawe
Axaexae xeree kanine'i
Exewyrimo we'yna xewerawexakire tekwe
Hooxai hooxaixai**

**16) Hatee awake ierorire
Ie ke awā ke ierorire
Axaexaena xeree kanine'i
Exewyrimo we'yna xewerawexakire tekwe**

**17) Axowarari axowararia
Axowarari axowararia
Iraekywena xeawywonakapy
Yaroo pypiarera xeyawaxarire wa**

**18)Axowiriri axowiriri
Awoxejre'a axowiriri
Iraekywena xeawywonakapy
Anekeree manakapaje wetawaxarie**

**19)hiria riria
Xamaxa'akire
Anaxeywyna mo ewe takwari
Inamotoa ka'a pe xewerawexakire wa
Inamotoa ka'a pe xeywaxarire wa**

**20)Xamaxa'akire xarirage
Xamaxa'akire xarirage
Axanoxanogie raka o'ypepa
Ie ro'ypepa kweri axanogie**

**21)Weparire tamanaka wexerawi axa
Wexywaparire tamanaka wexerawi axa
itapoxiwaja xemanakanakapy
Iararowaja xemanakanakapy
Anekeree manakapaje wetawaxarie**

**22)Kaxawi kaxawirimo remore
Kaxawi kaxawirimo remore
Inynawari pami marynie apepy
Awaxokyre'i pami marynie apepy
Apepypepy katonika maryna apepykawa
mo**

**23)Ayapapini xerehe xe
Ayapapini xerehe xe
Ayapapini xerehe awekoxy'i xerawaki
xe'arawaje
Awekoxy'i xerawaki xe'arawaje**

**24)Aneryne'yma ararokaja
Ararokararokaja
Aneryne'yma ararokaja rowi
Aneowaowateewie raka xexaregiewe**

**25)Axepykire ixepe'a xaxawi
Axepykire ixepe'a xaxawi
Axepe'a xe axawi
Arakopywyrimo araywo
Wexewyrimo we araywo tekwe**

**26) Pyjpyjnamo weiro ramo
Pyjpyjnamo weiro ramo
Axe'exeg inamo'i e'ynara
Axe'exeg tepakwa'i e'ynara
Ikaxowe iepyramo aramaxomaiwire**

**27) Hajxagine tajxagine
Hajxagine awaja rowi
Epyepy exomi'a imameopyramo xe**

**28) E'i xaripewi xa'e
Ekei ikoj'i paka ne peke'i'i
Epyepy exomi'a imameopyramo xe**

Tooo tooo

*Peinop
marakayja*

Kaxowari Tapirapé **Marak** **ayja**

Elaboração do Zine: Alexandre Herbetta e Kaxowarii Tapirapé

O ensaio fotográfico foi realizado por Kaxowarii Tapirapé em celular e busca representar personagens e relações marcantes da festa de Marakayja. A festa em referência se deu em 7 de maio de 2021 na Aldeia Tapi'itāwa, Terra Indígena Urubu Branco.

zine
educativo **Alfabcantar**

Centro de Práticas e Saberes
Decoloniais - CPSD
Núcleo Takinahaky de
Formação Superior Indígena
Universidade Federal de Goiás

Setembro de 2022

